

ПРЕПИСКА МОЛДАВСКОГ ВОЈВОДЕ СТЕФАНА ВЕЛИКОГ
И ОХРИДСКОГ АРХИЕПИСКОПА ДОРОТЕЈА
Побуде и време настанка*

Академик Гојко Суботић
САНУ Београд

Апстракт: На последњим празним листовима рукописа Синтагме Матије Властара из 1466, са познатим Поговором дијака Дмитра (данас у Григоровичевој збирци Румјанцевског музеја), сачувана су наводна писма охридског архиепископа Доротеја и молдавског војводе Стефана Великог. Преписка се односила на устоличење новог молдавског митрополита који због султановог војевања против Скендер-бега, не може да дође у Охрид. Војвода зато моли архиепископа да му пошаље свог представника у Румунију да то обави у његово име. И Доротеј, међутим, очекује да, по одлуци султана, са једним бројем клирика и бољара буде пресељен у Константинов град, па препоручује да се у самој Румунији изабере митрополит *по уставу светих отаца*, и да га рукоположе тамошњи архијереји. Вести су се у многоме подударале са подацима које је у свом Поговору донео дијак Дмитар, али многе нису биле тачне. Занимљива садржина дубоко је поделила стручњаке у питању веродостојности, при чему је изражена и претпоставка да последњи део рукописа не потиче из истог времена. У међувремену, колегиница Биљана Стипчевић утврдила је да водени знаци *три брда и полумесеца са крстом* на Григоровичевим листовима *несумњиво припадају раздобљу у којем је настао препис дијака Дмитра*. С друге стране, анализа текста, пре свега наведених титула охридског поглавара, показала је да оне не одговарају томе времену: молдавски владар се обратио *архиепископу Прве Јустинијане и свим Бугарима и Србима и дакијским земљама*, а он сам се у одговору потписао *Доротеј милошћу Божијом архиепископ Прве Јустинијане и свим Бугарима и Србима и северним странама и другим*. Достојанства слична овим, са поменом северних крајева, први пут су се јавила тек када је на њено чело дошао архиепископ Прохор (сца 1525–1550), који се трудио да увећа Охридску дијецезу. Познат је при томе и његов неуспели покушај

* Основни текст, у сажетијем виду, без закључног дела, напомена и литературе, објављен је на грчком након излагања на научном скупу посвећеном Д. А. Закитиносу 14–15. јануара 1994, у Атини, под називом *Η ἀλληλογραφία τοῦ Μολδάβου βοεβόδα Στεφάνου τοῦ Μεγάλου καὶ τοῦ ἀρχιεπισκόπου τῆς Ἀχρίδας Δωροθέου. Πρωτοβουλίες ὑποκινήσεις καὶ χρόνος ἐμφάνισης*, Βαλκάνια καὶ Ἀνατολική Μεσόγειος, 12^{ος}–17^{ος} αἰώνες, Ἰνστιτούτο βυζαντινῶν Ἐρευνῶν, Τὸ Βυζάντιο σήμερα 2, 199–206.

да јој прикључи епископију Сервије на југу, а затим и, 1544, настојање да пред Портом докаже да су влашка и молдавска епархија биле подложне Охридској цркви. Очеvidно је да су и писма на последњим листовима охридског рукописа састављена у оквиру припрема да се поткрепе тврдње да је Молдавска митрополија припадала охридској дијецези. Није познато да ли је архиепископ Прохор након састављања наводне преписке улагао и друге напоре да оснажи претензије Охридске цркве, или је каснији развој догађаја зауставио остварење његових амбиција. Али, сачувана и у овом виду, преписка сведочи о настојањима архиепископа Прохора да увећа углед и прошири границе охридске дијецезе.

Кључне речи: архиепископ Доротеј, војвода Стефан Велики, Молдавија, Охрид, архиепископ Прохор, Синтагма Матије Властара, дијак Дмитар.

У лето 1844. отиснуо се бродом из Одесе ка Цариграду млади слависта Виктор Иванович Григорович с намером да у балканским деловима Турског царства сакупи непознату грађу о књижевном и духовном наслеђу православних народа.¹ Са пута се вратио следеће године не само са белешкама чије је сведочење умногоме стекло вредност извора него и са бисагама препуним драгоцених књига из манастира и цркава које је посетио. Рукописи су образовали значајну збирку која је под његовим именом похрањена у Румјанцевском музеју у Москви² и рано изазвала занимање филолога и историчара старе књижевности. Међу њима су запажено место добила писма војводе Стефана Великог и охридског архиепископа Доротеја из XV века у вези са посвећењем новог молдавског митрополита. Као што је познато, занимљива садржина ових докумената унела је велике недоумице и дубоко поделила стручњаке у питању њихове веродостојности.³

¹ В. И. Григорович, *Очерк путешествия по Европейской Турции*, Москва 1877², 7; опширније в. *Донесения В. И. Григоровича об его путешествии по славянским землям*, изд. Отделения русского языка и словесности ИАН, Казан 1915, 18–35, 43 et passim; А. Гавриловић, *Словенска путовања*, Београд 1922, 159 и д.

² А. Е. Викторов, *Собрание рукописей В. И. Григоровича, Отчет московского Публичного и Румянцевского музеев*, за 1876–1878 г., Москва 1879, 3.

³ Спорна садржина писама је више пута издавана, понекад уз веома опширне коментаре: В. И. Григорович, *Памятники XV столетия. Два письма Стефана Воеводы Молдовлахийского и Дорофея, Архиепископа первой Юстинианы т. е. Охридского*, Временник Императорского московского общества истории и древностей российских V (Москва 1850) 34–36; Ј. Шафарик, *Грађа за србску историју. Дописивање између Стефана воеводе, великог Молдавског Господара, и Доротеа Архиепископа прве Јустинијаније, лета 1456-тог*, Гласник ДСС VII (1855) 177–179; А(рхимандрит) П(артений) З(ографски), *Документи за българската църковна история*, Български книжици № 9 (Цариград 1858) 26–28; В. И. Григорович, *О Сербии и ея отношении к соседним дер-*

Писмо молдавског владара и одговор поглавара Охридске цркве, подсетимо се, припадали су последњем делу једног данас загубљеног рукописа *Синтагме Матије Властара* из шездесетих година XV века, коју је по жељи архиепископа Доротеја преписао дијак Дмитар из Кратова. Сачувани одломак од десет листова, у Григоровичевој збирци заведен под бројем 1707, садржи, испред поменутих писама, завршетак црквеног Законика и, у вези с њим, преглед архиепископија и митрополија подређених Цариградској патријаршији, а затим још један речник латинских израза и веома опширан *Поговор* кратовског писара, богат подацима важним за разумевање црквених и друштвених прилика у седмој деценији XV века.⁴

У своме писму војвода Стефан је молио архиепископа Доротеја да му пошаље представнике који би у Молдавији устолочили новог митрополита на месту преминулог Висариона и објашњавао тешкоће које су спречавале да се тај обред обави у Охриду. „Не можемо тамо послати другога да га рукоположиш – писао је Стефан Велики – због дужине пута и страха од насиља муслиманског”, јер су стигли гласови да султан ратује „у западним странама”.⁵ У свом одговору, Доротеј је обавестио молдавског владара о тешким приликама у Охриду, због којих ни он није у могућности да му упути особе које би поставиле новог епископа, до-

жавам в XIV–XV в., Казан 1859, Прибавления, 41; А. Л., *Архиепископия Первой Юстинианы Охридская и ея просветительное влияние на Южных Славян, Болгар и Сербов*, Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете IV (1866) 56–57; Episc. Melchisedec, *Cronica Romanului I*, București 1874, 112–117; S. Nicolaescu, *Documente slavo-române cu privire la relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ardealul în sec. XV–XVI*, București 1905, 126–129, 226–229.

⁴ Поговор је у изводима више пута објављен: В. И. Григорович, *О Сербии*, 41–42; А. Л., *Архиепископия Первой Юстинианы*, Чтения IV (1866) 20–21; А. Е. Викторов, *Собрание*, 20–21; V. Kačanovskij, *Njekoliko spomenika za srbsku i bugarsku poviest*, 3. *Bilježka đakona Mite и posleslovju Nomokanona god. 1466*, *Starine XII* (1880) 254–257; Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, I, Београд 1902, 98–102, број 328; I. Bogdan, *Documente false atribuite lui Ștefan cel Mare, I, Corespondența lui Ștefan cel Mare cu arhiepiscopul din Ohrida, an 1456/57*, *Buletinul Comisiei istorice a României I* (București 1915) 117–120; Ђ. Иванов, *Български старини из Македония*, София 1931, 151–152. Текст је је у целини објавио Б. Ангелов, *Из старата българска, руска и сръбска литература II*, София 1967, 259–267. У преводу на савремени српски језик део *Поговора* је донео Ђ. Radojičić, *Antologija stare srpske književnosti (XI–XVIII veka)*, Beograd 1960, 198–200, а у преводу на бугарски В. Киселков, *Нов лъч врху книжовната дейност на Владислава Граматик*, Известия на Българското историческо дружество XXII–XXIV (1948) 172–178, где се шире говори о дијаку Дмитру и његовом *Послесловију*. В. такође Ђ. Radojičić, *Antologija*, 344–345; В. Киселков, *Проуки и очерти по старобългарската литература*, София 1956, 304–307.

⁵ В. И. Григорович, *Памятники XV столетия*, 35.

дајући да би, иначе, и сам радо дошао у његову земљу.⁶ Подигла се 'нека крамола између бољара нашега града и клира црквеног', јављао је, па је султан, на повратку из Албаније, „наредио да нас преселе у Константинов град”. Доротеј је зато препоручивао да се у Молдавији изабере митрополит 'по уставу светих отаца' и да га рукоположе тамошњи архијереји, а да се за ту прилику позове и влашки митрополит Макарије”.⁷

Вести су се умногоме подударале са подацима које је у свом дугом запису, на претходним страницама, донео дијак Дмитар, а одговарале су и приликама у време познатог похода Мехмеда II Освајача против Скендер-бега. У лето 1466. султан је заузео и опустошио све његове области изузев Кроје, након чега је албански ратник морао да потражи уточиште у Италији.

С обзиром на догађаје које помиње, преписка би требало да потиче из 1466. године. На поруци Стефана Великог, међутим, назначен је био април 6974 (1456), уз индикт 14, а на одговору архиепископа Доротеја октобар 6974 (1455) са индиктом 1. Необични хронолошки подаци, чија је неодрживост уочена, били су предмет многобројних и замршених претпоставки у расправама које су настојале да их ускладе и, уз одређене промене, сместе у могуће историјске оквире. Њима се, међутим, не би требало овде бавити, тим пре што су поједини бројни знакови – факсимили то јасно показују – касније преиначавани, па се њихове првобитне вредности могу само претпоставити.

Недавно се сазнало да је Григорович, свестан значаја ових докумената за историју молдавске цркве, њихове преписе начинио већ новембра 1845. у Букурешту,⁸ где се на повратку задржао.⁹ Као и у рукопису, он је навео и варијанте година у загради, дописавши, изгледа, оне које је сматрао историјски прихватљивим.¹⁰

Вреднији је пажње неспоразум у вези са местом где је Григорович нашао писма. Не знамо да ли у забуни коју је изазвало богатство

⁶ Исто.

⁷ Исто, 35–36.

⁸ J. Vogdan, *Documente false*, у прилогу.

⁹ П. Михаил, *К вопросу о переписке молдавляхийского воеводы Стефана Великого с архиепископом Первой Юстинианы Дорофеем*, *Revue des études Sud-Est européennes* IV/1–2 (Bucarest 1966) 239–246.

¹⁰ У Влашку је стигао 20. јула и, због болести, остао преко четири месеца, до 26. новембра 1845, углавном у Букурешту – В. И. Григорович, *Донесения*, 218–219. Његови преписи писама молдавског господара и охридског архијереја доспели су касније, стицајем прилика, у архив метоха Светог гроба у Цариграду, заједно са другим документима и рукописима из секуларизованих манастира у Румунији (П. Михаил, *К вопросу*, 239).

утисака са дугог пута или из неких посебних разлога, Григорович је и сам допринео збрци која је касније отворила пут различитим тумачењима. Већ у препису који је својеручно начинио у јесен 1845, пола године након посете Охриду, забележио је да је листове са писмима *добрио* у манастиру Светог Јована Рилског, додавши да су се они налазили на крају Синтагме Матије Властара.¹¹ То је поновио и у извештају послатом из Беча у пролеће следеће године,¹² а затим и у прегледу књига из Рилског манастира, у опису свог путовања по Турској, први пут штампаном 1848. у ограниченом броју примерака.¹³ Најзад, то је навео и приликом издавања преписке војводе Стефана и архиепископа Доротеја, две године касније.¹⁴ Међутим, у старој библиотеци Охридске архиепископије која је била похрањена у тадашњој митрополијској цркви Богородице Перивлепте и, према Григоровичу, имала 69 грчких и 23 словенске књиге, на последњем месту је наведена Синтагма Матије Властара, преписана, по његовим речима, у *XV* веку, у време архиепископа Доротеја.¹⁵ Управо тај податак, као што се зна, садржало је *Послеловије* дијака Дмитра, уз које су била пришивена писма молдавског владара и поглавара Охридске цркве.¹⁶ Последње листове Синтагме, које је због занимљиве садржине одвојио од целине и понео са собом, Григорович, дакле, *није нашао у Рилском манастиру, него у Охриду*. То је потврдио и А. Е. Викторов, кратко назначивши у каталогу Григоровичеве збирке да је одломак No 1707 са завршетком Законика, прегледом митрополија и архиепископија потчињених Цариградској патријаршији, латинским речником, *Поговором* дијака Дмитра и писмима молдавског војводе и охридског архиепископа, био „из Охрида”.¹⁷

Данас није сачуван ниједан од словенских рукописа овог Законика из старе охридске књижнице,¹⁸ нити нам је познат примерак из Риле.¹⁹ С

¹¹ Исто, рис. 3.

¹² Исто, 241, рис. 3.

¹³ В. И. Григорович, *Донесения*, 200.

¹⁴ Исти, *Очерк*, 158.

¹⁵ Исти, *Памятники XV столетия*, 36. Пре тога, преписка је била објављена само у преводу на румунски.

¹⁶ Исти, *Очерк*, 156.

¹⁷ Григорович је чак назначио место у охридској катедралној цркви где су се старе књиге налазиле – у орману на јужном зиду прве припрате (првобитног трема који је касније затворен) – исто, 155.

¹⁸ А. Е. Викторов, *Собрание*, 19.

¹⁹ У Охриду су сачувана два преписа Синтагме, али на грчком, од којих је старији из XIV века – В. Мошин, *Ракотиси на Народниот музеј во Охрид*, Зборник на трудови, Народен музеј 87 (Охрид 1961) 173, 181, 237–238. Вероватно је овај старији

обзиром на то да је начин писања дијака Дмитра, преписивача високе културе, добро познат, није искључено да ће се загубљени рукопис са збирком црквених правила Матије Властара негде пронаћи.²⁰

Важност вести коју је преписка донела одмах је уочена и њена садржина се већ 1845. појавила у Букурешту у преводу на румунски језик.²¹ Пет година касније писма је, видели смо, у изворном облику објавио сам В. Григорович.²² У нашој средини их је доста рано, али само посредно – превевши их са румунског – издао Ј. Шафарик,²³ а поузданије, по сопственом, врло добром препису, и В. Качановски.²⁴ У обимном прегледу словенских текстова Матије Властара, приложеном уз превод на наш савремени језик, није уочен примерак који би се могао везати за препис дијака Дмитра са *Поговором* на последњим листовима, које је Григорович понео са собом.²⁵ Одјек руских издања могао се опазити у *Историји православних цркава* Е. Голубинског који је прихватио да је молдавска црква средином XV столећа била подложна Охридској архиепископији.²⁶ Епископ Мелхиседек је, међутим, већ 1874. приметио да на челу молдавске митрополије у ранијој прошлости није било личности по имену Висарион и претпоставио да је у питању био један архијереј из Романа.²⁷ Без подозрења, наводе из писама усвојио је Х. Гелцер, објавивши и њихове преводе на немачки,²⁸ а поверење им је поклатио, бавећи се пре свега књижевним наслеђем, и И. Јацимирски.²⁹

рукопис имао у виду архиепископ Доротеј када је дијаку Дмитру рекао да *Законик* нема у својој Саборној цркви исписан на српском, него само на грчком језику – Б. Ангелов, *Из старата българска, руска и сръбска литература*, 265.

²⁰ Е. Спространов, *Опис на ръкописите в Рилския манастир*, София, 21.

²¹ У часопису *Magasinul istoric pentru Dacia I* (1845) 277–278.

²² Исти, *Памятники XV столетия*, 35–36.

²³ Ј. Шафарик, *Дописивање између Стефана воеводе VII, великог молдавског господара, и Доротеа Архиепископа прве Јустинијаније, лета 1456-тог*, Гласник СУД VII (1855) 177–178.

²⁴ В. Качановскиј, *Нјекoliko споменика*, 253–254.

²⁵ *Синтагма Матије Властара*, изд. Татјане Суботин, Београд 2014.

²⁶ Е. Голубинский, *Краткий очерк истории православных церквей*, Москва 1871, 385.

²⁷ Ер. Melchisedec, *Chronica Romanului*, 113.

²⁸ М. Gelzer, *Der Patriarchat von Achrída. Geschichte und Urkunden*, Leipzig 1902, 21–23. В. исправке читања са коментарима у приказу С. Јигеџек, *BZ XIII* (1904) 200.

²⁹ А. И. Яцимирский, *Григорий Цамблак. Очерк его жизни, административной и книжной деятельности*, С. Петербург 1904, 293, 295.

Сумњу у поједине податке из ових докумената први су изразили Н. Јорга³⁰ и Н. Добреску,³¹ али је питање њихове веродостојности темељно претресао тек искусни издавач румунских аката XV и XVI века Ј. Богдан. Он је на више места утврдио несклад између вести које се доносе и историјске стварности. Није му, пре свега, као ни Мелхиседеку, промакло да имена архијереја не одговарају особама за које се поуздано зна да су у то време биле на челу румунских митрополија. Године 1466, када је према писму Стефана Великог требало да буде постављена нова личност на молдавски духовни престо, још је у животу био митрополит Теоктист.³² Штавише, те године је војвода Стефан, управо под утицајем овог угледног архијереја, отпочео грађење великог манастира Путне у Буковини,³³ чији је храм три године касније Теоктист и осветио,³⁴ а у њему, према натпису на надгробној плочи, 18. новембра 1476. и умро.³⁵

Препуштајући домаћем клиру да сам обави устоличење новоизабраног архијереја, Доротеј је у свом одговору војводи препоручивао да се за ту прилику позове и митрополит Макарије из Влашке. У то доба се, међутим, и на челу угровлашке митрополије налазила друга личност.³⁶ Ниједна од вести која се односила на архијереје, дакле, није била тачна, па је Ј. Богдан с разлогом закључио да преписка молдавског господара са охридским архиепископом – бар у облику у којем се наша у Григоровичевом рукопису – није могла настати шездесетих година XV века.³⁷ Томе је одговарала и околност да су писма, очувана на листовима пришивеним за последњи кватернион рукописа кратовског писара, била исписана курзивом, другом руком и другачијим мастилом, штавише,

³⁰ N. Iorga, *Istoria bisericii românești (și a vieții religioase a Românilor)*, I, Vale-nii-de-Munte 1908, 85 и д.

³¹ N. Dobrescu, *Din istoria bisericii românești in secolul al XV-lea*, București 1910, 16, 29.

³² I. Bogdan, *Documente false*, 111–112.

³³ N. Jorga, *Geschichte des rumänischen Volkes in Rhamen seiner Staatsbildungen* I, Gotha 1905, 337.

³⁴ I. Bogdan, *Vechile cronici moldovenești până la Urechia. Texte slave cu studiu, traduceri și note*, București 1891, 145; N. Jorga, *Istoria bisericii românești*, I, 91, n. 2.

³⁵ I. Bogdan, *Vechile cronici moldovenești*, 146 (наводи 8. новембар 1476, рачунајући почетак године /6985/ од 1. септембра); Episcopul Melchisedec, *O vizită la câteva mănăstiri și biserici antice din Bucovina*, Revista pentru istorie, archeologie și filologie I, vol. I (1883) 253; И. А. Яцимирский, *Григорий Цамблак*, 287 (држи се мишљења да је година почињала 1. јануара и бележи 18. новембар 1477).

³⁶ I. Bogdan, *Documente false*, 111.

³⁷ Исто, 112.

мислило се, и на млађој хартији.³⁸ Карактер писма, сматрао је Богдан, одговарао је XVII, а можда и XVIII веку.³⁹

С друге стране, подаци о ратовању Мехмеда Освајача у Албанији и распрама међу властелом и клиром у Охриду, које су се завршиле прогоном архиепископа Доротеја са једним бројем његових суграђана у Цариград, очевидно су били преузети из текста дијака Дмитра у истом рукопису.⁴⁰ Писма је, према Богдану, могао да састави неки монах, вероватно из друге половине XVII века, који је са дивљењем прочитао његов Поговор и, надахнут, написао један оглед.⁴¹

Белешка В. Григоровича да је исправка у хронологији Доротејевог одговора начињена у Влашкој, послужила је Богдану као доказ да Григорович није узео рукопис из Манастира Св. Јована Рилског (како је и сам у разним приликама истицао), него из једног од влашких манастира, можда из Бистрице. Писма је, према томе, сматрао је Богдан, највероватније саставио и додао иза Поговора један румунски калуђер.⁴²

Основни мотив преписке – позив поглавару Охридске цркве да рукоположи молдавског митрополита – почивао је на сазнању да је претходног архијереја, Теоктиста, поставио пећки патријарх Никодим. Сматрало се, наиме, да је српски духовни поглавар био иста личност са охридским архиепископом Никодимом, споменутих 1451/2. у натпису манастира Лешана код Охрида,⁴³ тј. да се посредно, касније, образовало предање да је Молдавија била подређена Охридској архиепископији.⁴⁴ Са своје стране, Охридска црква је у следећим столећима заиста полагала право на румунске земље и оне су истицане у титулама њених архијереја.⁴⁵

Критика ових необичних извора из пера Ј. Богдана ипак није била усвојена једнодушно. Јацимирски је тражио да се изложе одређенији разлози који су могли да доведу до састављања преписке, истичући да би, у случају да она није аутентична, сувише наивна била њена појава

³⁸ Исто, 109.

³⁹ Исто, 109–110.

⁴⁰ Исто, 112–113.

⁴¹ Исто, 113–114.

⁴² Исто, 114–115.

⁴³ Ю. Трифонов, *Съединението на Ипекската патриаршия с Охридската архиепископия в XV в.*, Списание на Българската академия на науките, III, Клон историко-филологичен и философско-обществен 2 (София 1912) 12–42.

⁴⁴ I. Bogdan, *Documente false*, 113.

⁴⁵ Исто, 113, 115.

непосредно иза састава дијака Дмитра: поређењем њихове садржине лако би се могло закључити да су документи кривотворени.

Својеврсни отпор – без правих доказа који би оспорили закључке Ј. Богдана – показало је и више других научника који су се овим питањем бавили.⁴⁶ И они су махом полазили од уверења да је већ молдавског (сучавског) митрополита Теоктиста рукоположио архиепископ Никодим и у томе налазили једноставну потврду да је Молдавска митрополија била суфраган Охридске цркве.

Овде се не треба поново бавити старим претпоставкама о посебном односу између Српске патријаршије и Охридске архиепископије, заснованим на уверењу да су се на њиховом челу налазиле личности истог имена. Сам М. Ласкарис је био најближи решењу ове загонетке када је изразио сумњу у натпис из 1451/2, једини који је споменуо архиепископа Никодима на охридском престолу.⁴⁷ А тај натпис је, чудном случајношћу, управо Виктор Григорович нашао у малом храму Свих светих у Лешанима када је обилазио споменике у околини Охрида. Питање је још сложенијим учинила околност да је натпис касније, приликом преградње цркве, уништен, због чега је Григоровичево читање остало једино сведочанство о његовој садржини. Загонетка је, ипак, недавно разрешена опаском да се у Велестову крај Охрида нешто пре тога, 1450/1, у ктиторском натпису спомиње архиепископ *Никола*, личност која се, према Житију патријарха Нифона I, на охридском престолу налазила и годину-две после пада Цариграда (1453).⁴⁸ То показује да је име архијереја у касније изгубљеном натпису Григорович погрешно прочитао: у Лешанима 1451/2. није био споменут *Никодим*, него *Никола*. Архиепископ охридски по имену Никодим уопште није постојао.⁴⁹

⁴⁶ Ју. Трифонов, *Зависимост на Молдавската црква от Охридската в половината на XV в.*, Македонски преглед V–1 (1929) 45–70; И. Снегаров, *Към въпроса са зависимостта на Молдавската црква от Охридската през XV в.*, Македонски преглед V–3 (1929) 53–62; Еп. Иларион (И. Зеремски), *Српска црква под Охридском архиепископијом*, Гласник Српске православне патријаршије XI–11 (Сремски Карловци 1930) 168–169; И. Снегаров, *История на Охридската архиепископија–патриаршија от падането ѝ под турците до нейното унищожение (1394–1767 г.)*, II, София 1932, 15.

⁴⁷ М. Lascaris, *Joachim, métropolitte de Moldavie et les relations de l'Église moldave avec l' Patriarcat de Peć et l'Archevêché d'Achris au XVe siècle*, Bulletin de la Section historique de l'Academie Roumaine XIII (Bucarest 1927) 155.

⁴⁸ К. Dukakis, *Μέγας συναξαριστής πάντων τῶν ἁγίων τῶν καθ' ἅπαντα τὸν μῆνα αὐγουστον ἑορταζομένων*, Atina 1894, 158; *Афонский патерик или жизнеописание святых на Святой Горе просиявших*, II, Москва 1897, 128–129.

⁴⁹ Г. Суботић, *Пећки патријарх и охридски архиепископ Никодим*, ЗРВИ XXI (1982) 224–232 (са старијом литературом).

Митрополита Теоктиста је хиротонисао, разуме се, српски патријарх Никодим, највероватније у другој половини 1453. године. Наиме, након пада Цариграда била је изгубљена нада да ће моћи, као и раније, из највећег духовног средишта православног света да се добије благослов за избор новог архијереја, па се молдавски клир обратио поглавару најближе самосталне цркве, патријарху у Смедереву.⁵⁰

У расправе о положају Молдавске митрополије, чија је прошлост највише занимала румунске и бугарске научнике, уплео се још 1927. године својом бритком и духовитом мишљу Михаило Ласкарис.⁵¹ Широки познавалац балканске историје најпре се позабавио контроверзном личношћу Теоктистовог претходника, митрополита Јоакима и осветлио његову судбину у годинама распри између унијатске и ортодоксне струје у Цариграду пред сам његов пад. Сукоб се, као што је познато, пренео и у Молдавију и завршио прогомом митрополита Јоакима у Пољску.⁵² Ласкарис је, иначе, поклонио веру изворима који су забележили да је митрополита Теоктиста рукоположио српски патријарх у време деспота Ђурђа, а посебну пажњу је посветио – послужимо се изразом који се већ одомаћио у стручним расправама – легенди о зависности Молдавске митрополије од Охридске архиепископије.⁵³

Истражујући разлоге који су могли да доведу до каснијег састављања писама румунског војводе и охридског ахијереја, М. Ласкарис је приметио да је у издању Номоканона (*Indreptarea Legii*) из 1652. било сачувано предање о зависности молдавске цркве од Охридске архиепископије и при томе као извор била наведена Синтагма Матије Властара. Одговарајуће место Ласкарис ни у једној верзији Синтагме није нашао, па је неспоразум, сматрао је, могао настати због погрешног схватања Сто тридесете Јустинијанове новеле чији је текст Синтагма садржала. По њеним речима, дијецези Прве Јустинијане припадала је, поред осталих, Дакија Медитеранеа: управо њу су познији писци, знајући да се њихова земља некада називала Дакијом, могли да поистовете са облашћу северно од Дунава.⁵⁴ Такво објашњење М. Ласкариса чинило се прихватљивим, јер је спис Матије Властара у Влашкој и Молдавији до XVII века био званични зборник канонског права и тумач црквеног устројства.

⁵⁰ Исто, 218.

⁵¹ M. Lascaris, *Joachim, métropolit de Moldavie*, 129–159.

⁵² Исто, 129–133.

⁵³ Исто, 133 и д.

⁵⁴ Исто, 139–148.

Аргументи М. Ласкариса нису оспоравани, али се у појединим прегледима црквене историје и даље остало при уверењу да су румунске митрополије у XV веку биле подређене охридском средишту. За потпуну подвојеност у мишљењима стручњака карактеристичне су биле речи Н. Јорге да о овом питању не би требало више расправљати и да се њиме можда никада није ни требало бавити.⁵⁵ Сасвим неочекивано, нове податке у већ напуштану полемику унео је Михаи Максим, доказујући да је не само молдавска него и влашка митрополија била подређена Охридској цркви четрдесетих година XVI века, у време када је на њеном престолу седела снажна личност архиепископа Прохора.⁵⁶ У свом расуђивању М. Максим се, духовито је сам рекао, обратио *трећем разбојнику* – турским изворима. У архиву Високе порте, међу документима који су бележили све њене одлуке и зато Ијубоморно били чувани, нашао је преписе фермана које је велики везир 1544, у име Сулејмана Величанственог, упутио владарима Влашке и Молдавије у вези са приходима Охридске цркве са подручја њихових митрополија.⁵⁷

Из првог фермана, састављеног 10. јуна, види се да се архиепископ Прохор тада лично појавио пред Диваном и објаснио да заостали црквени данак у Влашкој и Молдавији није у целости могао да прикупи, јер су га у томе омели домаћи митрополити. Султанова наредба је зато наложила да војводе са својим клиром размотре постојеће обавезе, како ниједна аспра не би остала неизмирена, и тражила да се митрополити не мешају у сакупљање прихода Охридске архиепископије.⁵⁸ Још ближе објашњење спора и његове позадине донео је ферман издат три месеца касније, 22. септембра 1544. Из њега се сазнаје да је Прохор, тежећи да прошири подручје охридске дијецезе на Влашку Молдавију, дао пешкеш стотину дуката већи од Цариградске патријаршије која је до тада плаћала 4.000.⁵⁹ Незадовољан таквом одлуком власти, пред Портом се појавио и патријарх Јеремија са старим бератом у рукама, који је доказао права Велике цркве на ове митрополије и изразио спремност да убудуће царској благајни уплаћује увећани износ од 4.100 дуката. Вој-

⁵⁵ N. Iorga, *Istoria bisericii românești*, I, București 1928², 46.

⁵⁶ M. Maxim, *Les relations des pays roumains avec l'Archevêché d'Ohrid à la lumière de documents turcs inédits*, *Revue des études Sud-Est européennes* XIX 4 (1981) 653–671.

⁵⁷ Исто, 653–655.

⁵⁸ Исто, 655–658. Ферман је сачуван и у својој реплици, сачињеној уз мале измене шест дана касније, 16. јуна 1544; први акт је био намењен молдавском, а други влашком господару – исто, 658, нап 25.

⁵⁹ Исто, 658–661.

водама Влашке и Молдавије била су зато послата нова царска писма којима је ранија одлука о потчињености румунских митрополија Охридској архиепископији била поништена.⁶⁰

Предање о зависности влашке и молдавске цркве од Охрида није, дакле, била легенда, него стварност, иако је ова потчињеност била познија и привремена.⁶¹ Потврдило се мишљење А. Елијана да су у XVI веку неоспорно постојале одређене канонске везе, али да не треба претеривати са истицањем њиховог значаја.⁶²

Своје вредно откриће М. Максим је пропратио анализом прилика у којима је дошло до препуштања румунских земаља Охридској архиепископији. Наметање одговарајућих обавеза њиховим господарима није Порти било могућно пре него што је Молдавија, 1538–1541, доспела у вазални однос према Отоманској царевини. С друге стране, и Прохор је тек након окончања сукоба са смедеревским митрополитом Павлом, који му је оспоравао власт над српским епархијама, дакле после 1541, могао да посегне за подручјем северно од Дунава.⁶³ Шире узевши, Прохорови захтеви да му се уступе румунске митрополије могли су бити прихваћени између 1541. и 1544. године. Међутим, имајући у виду праксу турских пореских власти, М. Максим је с основом претпоставио да се то десило тек крајем 1543. или почетком следеће године. Представници Охридске цркве у Румунију су могли да стигну, по свој прилици, негде у пролеће, пред Ђурђевдан 1544, али су наишли на отпор клира и прикупили само део средстава. Они су о своме неуспеху известили Прохора, који се због тога сам запутио у Цариград и већ 10. јуна добио ферман. Као што се види, влашке и молдавске земље биле су потчињене Охридској архиепископији можда само неколико месеци, али је то оставило дубоког трага у доцнијој свести о њиховим односима.⁶⁴

Ширење Охридске дијецезе, макар и краткотрајно, помаже да се објасни и повремено присуство северних крајева у титулама њених архијереја у XVI и XVII веку.⁶⁵ То, међутим, није морало бити једино упориште претензија Охридске цркве на ова подручја, које су се у веома

⁶⁰ Исто.

⁶¹ Исто, 663.

⁶² А. Elian, *Legăturile Mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia de Constantinopol și cu celelalte Biserici Ortodoxe de la întemeiere până la 1800*, Biserica Ortodoxa Română 7–10 (1959) 909–910.

⁶³ М. Maxim, *Les relations*, 654, 663–665, 670.

⁶⁴ Исто, 667–670.

⁶⁵ И. Снегаров, *История II*, 379–380.

различитим варијантама исказивале. Наиме, намеће се питање да ли је и у неком другом времену Охридска црква успела својој власти да подреди пределе северно од Дунава или бар располагала одређеним списима на које се могла ослонити у тумачењу права на њих. Ниједан од докумената из ближе прошлости – ако привремено оставимо по страни древну традицију да је Дакија, по Сто тридесетој новели Јустинијановог законика, припадала Охридској архиепископији – не указује на пукотину у неспорној потчињености Влашке и Молдавије Цариградској патријаршији. Изузетак је, видели смо, чинила само вест да је молдавског митрополита Теоктиста, у једном тренутку кризе престоничке духовне власти, рукоположио српски патријарх Никодим. Вреди се зато вратити поменутом једином старијем извору који је упућивао на везе Молдавског војводства са Охридском црквом, кореспонденцији између Стефана Великог и архиепископа Доротеја. При томе не треба доводити у питање закључак да ови документи нису веродостојни и да свакако не припадају шездесетим годинама XV века када није ни било потребе да се на молдавски духовни престо постави нова личност.

Посебне разлоге да се још једном размотри ово питање пружа низ драгоцених непознатих података са којима ме је упознала колегиница Биљана Јовановић Стипчевић, саветник Археографског одељења Народне библиотеке у Београду. Прегледајући Григоровичеву заоставштину у Москви, она је као искусан познавалац рукописне грађе дошла до сазнања која су ранијим испитивачима измакла. Дугујем јој топлу захвалност што ми је пријатељски допустила да њена опажања овде и објавим.

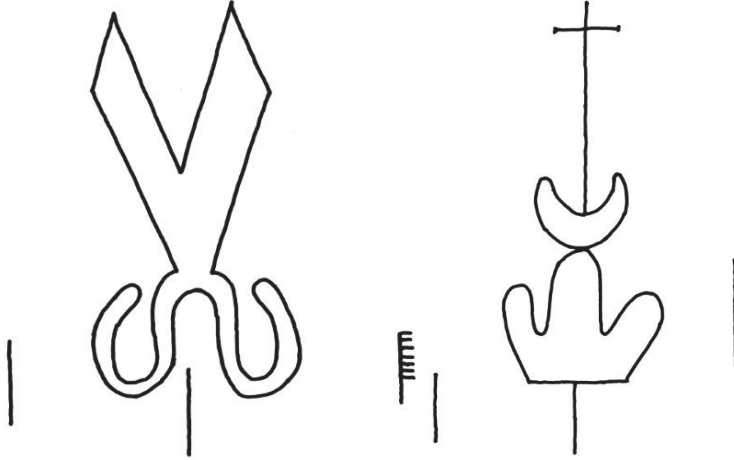
Поткрепљући своје сумње у писма војводе Стефана и архиепископа Доротеја, Ј. Богдан је, поред осталог, навео и да их је исписала друга рука *и то на хартији млађој од претходних листова*.⁶⁶ Налази Б. Јовановић Стипчевић казују сасвим другачије. Завршетак Синтагме са поговором дијака Дмитра и другим прилозима налази се на папиру у који је утиснут филигрански знак *три брда и полумесеца са крстом*, какав је, према Брикеу, био у употреби 1463. године,⁶⁷ док последња два листа са спорном преписком имају утиснуте маказе у облику који се сретао 1459/60.⁶⁸ Њихова хартија је у основи била иста: управо наведени водени знаци заједно су се јављали и у низу других рукописа кратовског и охридског круга XV века. Рукопис Синтагме Матије Властара је, дак-

⁶⁶ I. Bogdan, *Documente false*, 114.

⁶⁷ Ch. M. Briquet, *Les filigranes I–IV*, Genève 1907, No 11734.

⁶⁸ Исто, No 3685.

ле, у овом виду – са задњом свешчицом од осам листова којима су, по честом обичају, била придружена још два, уз корице – могла да буде повезана одмах по довршетку преписа, вероватно 1467. године. На жалост, не знамо како је она изгледала у целини и какве је филигранолошке елементе садржао њен први део са данас загубљеним текстом саме Синтагме.

Водени знаци на листовима из Григоровичеве збирке

Врста папира, види се, показује да писма молдавског војводе и охридског архиепископа нису потицала тек из XVII или чак XVIII века. Последњи листови, иза поговора који је написан вероватно тек у Охриду, свакако су остали извесно време празни.

У свом дугом запису дијак Дмитар је живо описао околности у којима се прихватио преписивања Синтагме и подсетио се судбине архиепископа Доротеја. Обилазећи *села и градове по области државе своје*, у настојању да среди прилике у дијецези, охридски поглавар је посетио и *богохранимо место* Кратово, где је одржао сабор на којем се саветовао са клиром и *првим од бољара* о свештеним правилима и њиховом поштовању. Том приликом је позвао дијака Дмитра да му препише Законик, јер ту књигу нема *Саборна црква охридска исписану на српском језику*.⁶⁹

Кратовски писар се вероватно одмах прихватио обимног посла, али су се околности измениле, јер је архиепископ Доротеј у јесен 1466. протеран у Цариград, а на охридски духовни престо био постављен

⁶⁹ Љ. Стојановић, *Затиси* I, 99–100, број 328.

бивши цариградски патријарх Марко Ксилокаравис. Дијак Дмитар се зато, довршивши препис, у *Поговору* молитвом обратио новом архијереју и подсетио га на Доротејево обећање да ће се њему и његовим сродницима чинити помен на богослужењима у Саборном храму.⁷⁰ Нема сумње да се рукопис налазио при Архиепископији, где је остао све до Григоровичеве посете, маја 1845, и да су, према томе, наводна писма молдавског војводе и архиепископа Доротеја састављена у Охриду.

Када је на последњим, слободним страницама Синтагме могла бити дописана замишљена преписка између молдавског војводе и охридског архијереја и да ли је она била само књижевни оглед, подстакнут живим казивањем дијака Дмитра? Анализа писама показала је да личности којих у његовом *Послесловију* нема, нису постојале уопште или бар нису припадале времену на које су се писма односила. Да ли су онда и све вести у вези са архиепископом Доротејом биле тачне? У његовом случају се, наиме, непознати писац могао обратити и другим изворима, због чега не би било необично да је из њих преузео извесна места и навео историјски прихватљиве чињенице.

Ако оставимо по страни године и индикте који су, поред осталог, мењани, а размотримо само назначене месеце, види се да су при састављању преписке коришћене и вести са других страна. Своју молбу охридском архиепископу војвода је, наводно, упутио у априлу, а Доротеј на њу одговорио у октобру. Последњи податак је, као и у неким другим случајевима, преправљен, па се не види који је месец овде првобитно био написан. У сваком случају, морао је бити један од ранијих, чак не ни септембар, јер би по византијском рачунању времена – с обзиром на исту годину у оба писма – произлазило да је Доротејев одговор кренуо пре него што му се војвода обратио. Месец октобар је, међутим, накнадно стављен због тога што се знало да је тада Доротеј са једним бројем клирика и властеле прогнан из Охрида. Два рукописа из збирке Хлудова, четворојеванђеље бр. 192 и пролог за септембар–фебруар бр. 2/19, сачували су чак тачан датум овог догађаја: *2. октобар, дан св. Кипријана и Јустине*.⁷¹ Не знамо да ли је сам писац или неко други, касније, сазнао за месец када су Охриђани били пресељени у Цариград, а затим га унео у првобитну верзију писма. У сваком случају, ни тако исправљен датум није био вероватан. Превидело се да је у том случају Доротеј само 1. октобра, јединог дана у том месецу пре него што су Охриђани пре-

⁷⁰ Исто, 100–101.

⁷¹ А. Попов, *Описание рукописей библиотеки А. И. Хлудова*, Москва 1872, 382; Б. Ангелов, *Из старата българска, руска и сръбска литература* III, София 1978, 180, 204.

сељени, могао да одговори молдавском господару и изложи невоље које су их задесиле.

Какав је, иначе, био однос ове преписке према другим примерима епистографије XV и XVI века? За последње питање чине се посебно занимљивим титуле архиепископа Доротеја. У свом кратком писму војвода Стефан се обратио *Блаженејшему архиепископу Прве Јустинијане и свим Бугарима и Србима и дакијским земљама оладатељу*, док се у одговору њему охридски архијереј потписао *Доротеј милошићу Божијом архиепископ Прве Јустинијане и свим Бугарима и Србима и северним странама и другим*.

До сада није опажено да постоји и једна аутентична титула архиепископа Доротеја, на грчком, нешто старија од ових. Сам Доротеј се 31. јануара 1465. потписао зеленим мастилом на крају белешке на последњој страни једног охридског рукописа: † Δωρόθεος ἐλέω Θε(εο)ῦ ἀρχιεπίσκοπος τῆς Πρώτης Ἰουστινιανῆς καὶ Πάσης Βουλγαρίας †.⁷²

Титула је, види се, била једноставна и традиционална по облику, сасвим различита од оних у наведеним писмима.⁷³ Дијак Дмитар, сав-

⁷² Доротејева белешка се налази у једном пентикостару пореклом из Болнице краља Милутина у Цариграду, преписаном настојањем и трошком њеног главног лекара архонта Теодора Ласкара (σπουδῆ μὲν καὶ ἐξόδω κuroῦ Θεοδώρου ἄρχοντα Λάσκαρη τοῦ νοσοκόμου) – В. Мошин, *Ракописи на Народниот музеј во Охрид*, Зборник на трудови, Охрид 1961, 210–211. С обзиром на то да је запис издат касно, ову аутентичну титулу архиепископа Доротеја нису у својим расправама могли да узму у обзир старији истраживачи. Види се да је Краљев ксенон, стари манастир Петра у којем су, поред грчких, обитавали и српски монаси, опстао и готово до самог краја Царства увећавао своју библиотеку којој је некада припадао и чувени бечки Диоскоридов рукопис из VI века. Изгледа у време пада престонице, пентикостар је из ове угледне каритативне и васпитне установе доспео у посед једног Охриђанина, Ратка, који је нешто касније умро, па је архиепископ Доротеј од његове удовице и деце откупио књигу и даровао је Великој цркви. Своју опширну поруку на грчком завршио је необично сроченом и веома дугом санкцијом. Рукопис је до краја остао у књијници Архиепископије, а данас се чува у збирци Народног музеја у Охриду (број 45).

⁷³ Чињеница да је запис на грчком не говори да се архиепископ Доротеј није у другим приликама служио и потписивао словенски као Прохор (И. Снегаров, *История II*, 378). Већ је указано на Доротејево старање да се библиотека охридске Велике цркве попуни потребним словенским преводима грчких дела. Образовани клир је у то време упоредо неговао оба језика и писма. У једном рукопису охридског порекла, који се данас чува у атинској Народној библиотеци, млади сxedограф Константин је 1430/1. оставио молитвени запис на матерњем, словенском језику, и један мали састав у стиховима на грчком – вежбу у оквиру школског програма (Р. Станчев, А. Џурова, *Археографски бележки от Национална библиотека в Атина*, Старобългарска литература 9 (София 1981) 64; L. Politis, *Κατάλογος χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος*, ἀρ. Atina 1991, 426) У Охриду је при Архиепископији постојало училиште ко-

ременик Доротејев, такође га је у своме Поговору помињао само као *блаженог архиепископа бугарског и архиепископа охридског*, који га је подстакао да препише *Законик Великој цркви охридској Првој Јустинијани*.⁷⁴ Није, дакле, било речи о духовној власти над Србима и северним странама или дакијским земљама које су тек у следећем столећу постале актуелне и помињане као области на које Охридска црква полаже права.

Достојанства слична Доротејевом из преписке са молдавским господаром први пут су се јавила тек када је на њено чело дошао архиепископ Прохор, најистакнутија личност на духовној сцени покорених балканских земаља у првој половини XVI века. Широких погледа и веома борбен, он се преко четврт столећа, од 1523–1524. до смрти 1550. године, трудио да увећа Охридску дијецезу, мењајући, у складу с приликама, и титулу традиционално везану за престо *Прве Јустинијане*. Пре свега, Прохор је настојао да под власт врати српске земље које су Охридској архиепископији припадале пре 1219. године. Ове тежње су, као што је познато, наишле на жилав отпор смедеревског митрополита Павла, решеног да брани права Српске цркве, али је након битке на Мохачу (1526) ослабила и подршка последњих српских великаша на које се домаћа традиција могла ослонити.

Сукоб охридског архиепископа са митрополитом последње српске престонице дуго је и дубоко потресао духовни живот Балкана. У несрећна збивања су се очевидно од почетка уплели и представници турских власти, а учешћа су, наводно, поред многобројних подручних архијереја, узели и поглавари других православних цркава на челу са цариградским патријархом Јеремијом. Основни след догађаја, драматичних и потресних, може се разабрати само из писама подршке (у извесним деловима спорних) архиепископу Прохору и одлука донесених на саборима сазваним у вези са непоштовањем канонских правила и *отцепљењем* Српске цркве. Јасно је да се већ на почетку спора на Прохоровој страни нашао велики број српских владика и да је митрополит Павле – и поред неочекиваних обрта: Прохор се чак у једном часу нашао у тамници – са својим присталицама био осуђен и лишен чина. Након неколико столећа српске црквене самосталности, охридски архиепископ је у своју титулу унео и власт над српским епархијама. Учинио је то по-

је се, према натпису на печату из 1516, називало Κοινὸν μουσεῖον τοῦ ἀγιωτάτου καὶ ἀποστολικῆς θρόνου τῆς Πρώτης Ἰουστινιανῆς Ἀχρῖδῶν καὶ πάσης Βουλγαρίας † (G. Subotić, M. Lazović, *Μουσείον de l'Archevêché d'Ohrid*, Resumé des communications II, XVIIIe Congrès international des études byzantines, Moskva 1991, 1131).

⁷⁴ Б. Ангелов, *Из старата българска, руска и сръбска литература* II, 64–65.

мињањем *Срба и Бугара*, а неретко и *Поморја* или *Западног Поморја*, чиме је било замењено старо звање *архиепископа Прве Јустинијане и целе Бугарске*.

Већ у једном од првих докумената везаних за јачање ауторитета Охридске цркве и њен сукоб са смедеревским митрополитом, у саборској одлуци из 1528/9, забележено је **ТОГДА ЗВѢ ПРѢСТОЛЪ СЪДРЖЕЩЕМОУ ... ВЪ СЕЧЬСТНОМЪ АРХІЕПИСКОПЪ СВЕТЪЕ И ВѢЛИКІЕ ЦРЪКВЕ ПРВІЕ ІВСТИНІАНІЕ БЛЪГАРОМЪ ЖЕ И СРЪБЛКМЪ И ЗАПАДНОМЪ ПОМОРИЪ КЪР ПРОХОРЪ**⁷⁵, а у писму које је охридском поглавару упућено 1530. године наведено је **Прохоръ, милостію вожією архіепископъ Првие Івстиніаніе пап(а) Блѣгаромъ и Срѣблемъ и Поморіѣ и прочіимъ**.⁷⁶

Титуле које је архиепископ Прохор носио срећу се, међутим, не само у исправама и писмима него и у записима на књигама, понекад са његовим потписима, у натписима на уметнички обрађеним предметима и споменицима чији је био ктитор. Поједине од бележака биле су везане за његова путовања. У Лаври, октобра 1539, приликом једне од посета Светој Гори, у грчком рукопису Типика св. Саве Освећеног А 87, потписао се † Прόχορος ἐλέω θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος ἁ Ἰουστινιανῆς καὶ Πάσης Βουλγαρίας, Σερβίας καὶ τῶν λοιπῶν,⁷⁷ додавши још својом руком, такође на грчком, на претходној страни истог листа, преглед атонских манастира.⁷⁸

На украшеном владичанском трону у цркви Богородице Перивлесте, где је из Свете Софије било премештено седиште Охридске архиепископије, урезан је натпис: † **ПРОХОРЪ МИ(ЛОСТ)ІЮ ВОЖІЕЮ АРХІЕПСКПЪ ПРВІЕ Ю(СТИНИАНИ)...**⁷⁹. Година израде, назначена на крају, различито је читана,⁸⁰ али је у питању вероватно била 1539/40, блиска

⁷⁵ П. Костић, *Документи о буни Смедеревског митрополита Павла против потчињавања Пећке патријаршије архиепископији Охридској*, Споменик LVI (С. Карловци 1922) 35.

⁷⁶ Исто, 37.

⁷⁷ M. Gelzer, *Der Patriarchat von Achrída*, 194.

⁷⁸ Најпре је забележио да је Јерисос (стара) Аполонија (Ἡ ἱερισός ἦτοι Ἀπολωνία), а затим навео Протат и имена манастира – Кутлумуш, Ивирон, Пантократор, Русик, Ксиропотам, Филотеј, Каракал, Ватопед, Ксенофон, Дохијар, Кастамонит, Симонопетра, Григоријат, Дионисијат, Свети Павле, Зограф, Есфигмен, Хиландар и Лавра (M. Gelzer, *Der Patriarchat von Achrída*, 104–105).

⁷⁹ Ђ. Иванов, *Български старини из Македонија*, 40, број 12.

⁸⁰ Натпис је први објавио Архимандрит Антонин [*Из Румелии*, Санкт Петербург 1886, 40], који је прочитао годину 1528. Потпун преглед досадашњих издања са различитим датовањима донела је у својој вредној студији В. Хан [*Интарзија на подручју Пећке патријаршије, XVI–XVIII вијек*, Нови Сад 1966, 34–40, сл. 1] са исцрпним опи-

времену када су изведена и друга дуборезна дела сродних уметничких особина, једним делом настала и залагањем управо овог угледног мецене.⁸¹ Као што се види, крупним словима, технички скромно изведен натпис у плитком, данас готово истрвеном рељефу, помиње у овој титули само Прву Јустинијану, без других одредница које су променљиво изражавале обим и претензије Охридске архиепископије.⁸²

Највећи број Прохорових титула потиче из последње деценије његовог живота, до краја посвећеног не само црквено-политичким питањима него и подстицању уметничке и књижевне делатности. Један од рукописа из збирке В. Григоровича са Библијским књигама, број 1684, на резу листова има запис: **Прѡхоръ прѣосвещены архіепископъ Прѣвѣа Юстиніанѣ Блѣгаромъ и Срѣвѣкмъ и Западнею Поморію.**⁸³ Готово истоветан запис недавно је опажен и на књижном блоку тзв. Довољског четворојеванђеља (рукопис број 638 у Народној библиотеци Србије): **Прѡхоръ прѣосвещены архіепископъ Прѣвѣа Юстиніанѣ Блѣгаромъ и Срѣвѣкмъ и Западнею Поморію.**⁸⁴ Рукопис је настао нешто пре 1547/8, када је добио сребрни оков. Белешка са Прохоровим именом и титулом на њему говори да је четворојеванђеље припадало његовој библиотеци или представљало поклон. У оштећеном натпису, чији се само део може прочитати, истиче се залагање протопопа Луке, а затим наводи да је рукопис поклоњен једном манастиру и, у наставку, спомиње храм Ваведења и место Топоница.⁸⁵ Књига је преписана залагањем архие-

сом, уоченим техничким одликама (особито у вези са обрадом кости), стилском анализом и аналогјама које пружају други уметнички обрађени предмети ове врсте.

⁸¹ Ц. Грозданов, *Охридскиот архиепископ Прохор и неговата дејност*, Студије за охридскиот живопис, Скопје 1990, 152–154.

⁸² Од титуле је наведено само њено језгро, можда и због тога што дужи натпис не би одговарао расположивој површини.

⁸³ Први део овог рукописа преписао је монах Сисоје, а други, према колегиници Б. Јовановић Стипчевић, један непознат писар из охридског круга; монах Сисоје је себе овде поменуо тајним писмом – Отчет Московског публичног и Румянцевског музејев за 1876–1878 г., Москва 1879, 3; Љ. Стојановић, *Заниси I*, 167, број 520.

⁸⁴ Према читању Б. Јовановић Стипчевић којој и овде изражавам топлу благодарност на препису и тумачењима која следе.

⁸⁵ Љ. Штављанин Ђорђевић, М. Гроздановић Пајић, Л. Цернић, *Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије*, Београд 1986, 311 (са старијом литературом). О протопопу Луки и везама Кратова са манастирима у демир-хисарском крају, које је дизао и богато даривао кратовски кнез Димитрије Пепић в. Ј. Радонић, *Епистоляр манастира Продрома (Слепче) из XVI века*, Споменик XLIX (1910) 57 и д.; Г. Суботић, *Најстарије представе светог Георгија Кратовца*, Зборник радова Византолошког института 32 (Београд 1993) 192–197.

настао у Румунији у XVIII веку и затим доживео прераде, као и да је поменути натпис такође из познијег доба.⁹¹ У сваком случају, манастир је чувао различите дарове, поред осталог и већи број икона које спомиње Успенски.⁹² Најзначајнији Прохоров подухват у Дохијару је свакако била обнова трпезарије, о којој говори монументални натпис испод кровног венца, на спољној западној страни грађевине, видљивој са мора:

ΠΡΟΧΩΡΟΣ ΕΛΕΩ Θ(ΕΟ)Υ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΠΡΩΤΗΣ
ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΗΣ.⁹³

Крупног слога, у опеци, он је изгледом подсећао на познати натпис на западној фасади охридске Свете Софије. Очеvidно је Прохор, дижући светогорско здање, имао за узор стару саборну цркву која је тада већ била исламска богомоља. Још видљива на њој, древна порука, казана архаичним стилем и негованим језиком, сведочила је о култури архиепископа Григорија I, који је у другој деценији XIV века раскошном спољном припратом са галеријом на спрату, у градитељство Охрида унео дух удаљене престонице Царства.

На великом бронзаном полијелеју Богородице Перивлепте у Охриду, изливеном 1548/9, стајало је † Прохωρ млстию вжию архієпкпъ Пръви ѳстїниани Българом и Сръблкъмъ и Грωч въ лѣтѣ ,звз,⁹⁴

⁹¹ Опис, анализу и закључке у вези са тим донео је N. Γκιολές, *Η μεταλλοτεχνία, Παρουσία Ἱερὰς Μονῆς Δοχειαρίου*, 2001, 376–377.

⁹² П. Успенский, *Второе путешествие*, 75–76.

⁹³ D. Pantos, *Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀχρίδας Πρόχορος*, 73 (према препису који је објавио Δ. Β. Γόνης, *Ἱστορικὸ διὰγρᾶμμα τῆς Ἱερὰς Μονῆς Δοχειαρίου*, Παρουσία Ἱερὰς Μονῆς Δοχειαρίου, 2001, 57). Сличну варијанту донео је Ἴ. Ε. Ταβλάκης, *Η Τράπεζα*, Παρουσία Ἱερὰς Μονῆς Δοχειαρίου, 321. Раније, П. Успенски и Г. Смирнакис другачије су читали текст: П. Успенский, *Второе путешествие*, 80; G. Smyrnakis, *Τὸ Ἅγιον Ὅρος*, Atina 1903, 570. На трпезарији су пре неколико деценија изведени конзерваторски радови и изложена су занимљива запажања о њој: Pl. Theoharidis, G. Tavlakis, *Ἐρευνες στὴν παλιὰ Τράπεζα τῆς Μ. Δοχειαρίου Ἁγίου Ὁρους*, Δεύτερο Συμπόσιο Βυζαντινῆς καὶ Μεταβυζαντινῆς Арχαιολογίας καὶ Τέχνης, ΧΑΕ, Atina 1982, 29–30. О карактеру архитектуре в. Ц. Грозданов, *Охридскиот архиепископ Прохор*, 97.

⁹⁴ Ђ. Иванов, *Български старини из Македонија*, 39–40, број 11. Нешто другачије преписе донели су П. Н. Милуков, *Христианския древности Западной Македонии*, Известия Русского археологического института в Константинополе IV–1 (София 1899) 91 (уп. Љ. Стојановић, *Записи I*, 177, број 552, према Милукову: † Прохωρ, млостию вожию архієпископъ пръвиѣ ѳстїниани Българом и Сръблкъмъ и Гр(κ)ω(м), въ лѣт(ѳ) ,ѣ ѿ ѣ); Ђ. Иванов, *Български старини из Македонија*, София 1906, 213, No 7 (уп. Љ. Стојановић, *Записи IV*, Сремски Карловци 1923, 53, број 6270, према првом издању Ј. Иванова: Прохωρ, м(и)л(ѳ)стию в(ѳ)жию архієп(ис)к(ѳ)пъ Пръви

док је на надгробној плочи под којом је лежао св. Климент, у истом храму, назначено да је *господин архиепископ кир Прохор* преминуо 1. јула 1550, при чему уз његово име није била наведена пуна титула.⁹⁵

Већ је примећено да је значајну новост у Прохоровом звању представљало помињање *Бугара и Срба*, а посебно *Поморја* или *Западног Поморја*.⁹⁶ Сами изрази Западне стране и Поморје били су охридској средини и раније познати. У скици једног писма чији је само почетак очуван – одломка, иначе, важног за познавање историје Охрида у драматичним збивањима крајем XIV века – игуман манастира Светог Климента обратио се Карлу Топији, господину *западних страна и поморских*.⁹⁷ Изрази *Западне стране* и *Поморје* овде су обележавали крајеве у власти овог истакнутог велможе и одговарали су *Поморју* и *Западном поморју* из касније Прохорове титуле, иако је она до њих доспела посредним путем. У њој су, наиме, ове одреднице чиниле целину са осталим деловима карактеристичним за интитулацију српских владара и црквених поглавара.⁹⁸

Поморске крајеве је већ Доментијан поменуо као подручје у саставу Српске цркве, називајући светог Саву архиепископом *све српске земље и поморске*, а својим потписима су их на исти или сличан начин истицали и његови наследници на духовном престолу све до средине XIV века.⁹⁹ Пред само уздизање Српске цркве на степен Патријаршије, негде у јесен 1345, Јоаникије је, јављајући се можда последњи пут са титулом архиепископа, на западном зиду дечанске припрате означен као

ѠСТЇНИАНИ БѢЛГАРОМ И СРЪВЛКМЪ И ГР(К)ШМ, ВЪ ЛѢТ(О) , ѡ̄ њ̄ ѡ̄) и Г. Трайчев, *Манастирите в Македония*, Софија 1933, 31–32: Прохор, млстию Б'жию архиепкпъ пръви ѠСТЇНИАНИ БѢЛГРОМ И ГРШ ВЪ ЛѢТ , ѡ̄ ѡ̄. Полијелеј је заједно са више других охридских драгоцености у време Првог светског рата однесен у Софију (Ц. Грозданов, *Охридскиот архиепископ Прохор*, 151, нап. 11), али нема сумње да је у натпису након помена Бугара и Срба стајало *и прочим*, а не *и Грком* – формула која се, иначе, јављала у српским владарским титулама од четрдесетих година XIV века.

⁹⁵ В. Григорович, *Очерк*, 116–117; Ђ. Иванов, *Б'гарски старини из Македония*,² 40, број 14.

⁹⁶ Ц. Грозданов, *Охридскиот архиепископ Прохор*, 157–158.

⁹⁷ В. Мошин, *Ракписи на Народниот музеј во Охрид*, 229; Ц. Грозданов, *Охридско зидно сликарство XIV века*, Београд 1980, 21.

⁹⁸ Ц. Грозданов, *Охридскиот архиепископ Прохор*, 158, нап. 61.

⁹⁹ М. Југовић, *Титуле и потписи архиепископа и патријараха српских*, Богословље IX–3 (Београд 1934) 254–256.

прѣ̀хсвѣ̀щени а[рхиеп(и)с(ко)]пѣ̀ вѣ̀ Іван(н)икик все срь[вѣ̀]скик
з(ε)мле, [грѣ̀чки]к и помор(ѣ̀)скик.¹⁰⁰

Нови облик достојанства које су касније носиле личности на српском духовном престолу пратио је овде промене у српској владарској титули овог времена. За то је, поред примера које пружа дипломатичка грађа, довољно погледати натписе уз портрете на другим местима у истом храму.¹⁰¹

Након проглашења Царства, 1346, Душан се називао царем Срба и Грка, често додајући уз то и поједине области на које је проширио своју власт: **западниѣ̀ странѣ̀, рѣ̀кѣ̀ же Ялванїи и Поморию и вѣ̀семоу Дисоу или поморьских земаљ рѣ̀кѣ̀ же Ялванїи и западнии странѣ̀ и великом дисоу** и сл.¹⁰² Према М. Динићу, називи Поморје и Западне стране овде нису означавали приморске делове српских земаља из времена краљевства, него нове тековине српске државе на југу.¹⁰³ У Прохоровој титули оне су свакако имале смисао из средине XIV века, али је природно претпоставити да су потицале из одговарајућег звања српског духовног поглавара, а не цара.

Први архијереј са новим достојанством на престолу Српске цркве, Јоаникије, потписивао се само као патријарх српски, али једна белешка из 1354/5, у четворојевандељу библиотеке Британског музеја, доноси његову пуну титулу: књига је била преписана у дане **патрїарха прѣ̀ваго Срьвљкѣ̀ и Грькомѣ̀ кир Іваникиа**.¹⁰⁴

С обзиром на то да је Јоаникије преминуо већ почетком године, 3. септембра 1354, запис је могао да настане само последњих дана његовог живота или нешто касније, свакако пре него што је до преписивача књиге стигла вест о његовој смрти. И Јоаникије је, дакле, био *патријарх Срба и Грка*,¹⁰⁵ а такву титулу је носио, види се из потписа, и његов наследник патријарх Сава IV.¹⁰⁶ Касније личности на српском духовном престолу су се, као што је познато, због спора са Цариградском црквом, вратиле старијем облику и једноставно наводиле да су патријарси

¹⁰⁰ Г. Суботић, *Прилог хронологији дечанског зидног сликарства*, Зборник радова Византолошког института 20 (1981) 127.

¹⁰¹ Исто, 125–132.

¹⁰² М. Динић, *Српска владарска титула за време Царства*, ЗРВИ 5 (1958) 10; Ј. Максимовић, *Грци и Романија у српској владарској титули*, ЗРВИ 12 (1970) 63–64.

¹⁰³ М. Динић, *Српска владарска титула*, 10–11.

¹⁰⁴ М. Југовић, *Титуле*, 257.

¹⁰⁵ М. Динић, *Душанова царска титула у очима савременика*, Зборник у част шесте стогодишњице Законика цара Душана, Београд 1951, 94–95.

¹⁰⁶ М. Југовић, *Титуле*, 258.

всѣмъ Срѣвлемъ и Поморію или Срѣвлемъ и Поморію и по инимъ странамъ.¹⁰⁷

Права која је полагао на пространа подручја Српске цркве Прохор је, види се, бранио титулом чије је елементе преузео из њене традиције и придружио достојанству архиепископа Прве Јустинијане. При томе је стари облик *целе Бугарске* заменио поменом *Бугара и Срба* (понекад *Срба и Бугара*), а затим је у титулу увео и поједине области – одреднице какве су одликовале само звање српског патријарха. Пажљиво састављена, сложена и по потреби мењана, титула је у том виду одговарала Прохоровом црквено-политичком програму и представљала упориште његовом настојању да придобије за себе српске архијереје чије старо средиште није више могло да их држи на окупу.

Не знамо да ли је Прохор, у време када је Охридској архиепископији придружио *дакијске* или *северне земље*, у својој титули истицао и нове суфрагане. Ни за један од сачуваних потписа нисмо сигурни да потиче из оног кратког раздобља у којем је Охридска црква, по одлуци Порте, под својом влашћу имала Молдавију и Влашку. Након септембра 1544, када су јој новим царским декретом румунске митрополије биле одузете, архиепископ Прохор их у свом достојанству до смрти 1550. године није више помињао. Има, међутим, основе за претпоставку да су у неким актима, које је Прохор могао да изда у време док је дијецеза била проширена, *северне стране* или *дакијске земље* у његовој титули биле назначене. На то посредно упућују каснији елементи у звању охридског архијереја, за које је основу пружала привремена власт над румунским крајевима 1544. године. Верујемо, наиме, да су неки од охридских поглавара, знајући ову епизоду, у историјско подручје Архиепископије уврстили крајеве који се, иначе, све до времена *Доротејеве преписке* у њиховим титулама нису сретали. Тако их, на пример, иако под другим називом, тридесетак година касније, у свом потпису наводи Гаврило: ἐλέω θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Πρώτης Ἰουστινιανῆς Ἀχρειδῶν καὶ πάσης Βουλγαρίας, Σερβίας, Ἀλβανίας, Μολδοβλαχίας καὶ τῶν λοιπῶν.¹⁰⁸

С друге стране, занимљиво је да су се након Прохорове смрти управо поједини делови таквих титула – као да је у питању било повратно дејство – јавили у звањима поглавара обновљене Српске цркве која је после 1557. своје границе проширила на неке крајеве из времена успона српске државе у XIV веку. У натпису из 1565, у припрати Пећке патријаршије, наведено је да су зидне слике обновљене **тpоуџиmъ и оуcрѣд-**

¹⁰⁷ Исто, 259.

¹⁰⁸ И. Снегаров, *История* II, 379.

їемь прѣвсвещѣннаго и блажкниишаго архїе(и)ск(о)па кѹрь Макарїа, прѣваго патрїарха по вѣторѣ вѣновленни ч(е)стнѣмоу и с(вє)томѣ семоу прѣстолау, всєи срьвѣскыє зємли, западнаго поморїа и сєвѣрнїимь странами,¹⁰⁹ а у натпису из 1570. да је спољни нартекс Грачанице исликан повелѣнїемь прѣвс(вє)щеннагѡ архїе(п(и)ск(о)па пекскааго и патриарха всѣмь Срьвскьмь и севернымь странами и прочимь кѹр Макариа Пекскааго.¹¹⁰ Запис у једном триоду, преписаному Пећи 1568, спомиње патрїарха всѣмь Срьвлемь и Бѣлгаром и западнаго поморїа и севернїимь странами кѹр Макариа Пекскааго.¹¹¹

Титуле пећких патријараха истицале су, дакле, не само власт над Србима и Бугарима него и над северним странама. Под њима је, међутим, требало подразумевати области преко Дунава у којима је досељено српско становништво остало везано за своју цркву и било подређено средишту у Пећи, а не епархије Влашке и Молдавије које су биле суфрагани Цариградске патријаршије.

Сличност титула везаних за архиепископа Доротеја са звањима архиепископа Прохора свакако није била случајна, особито ако се има у виду да је непознати састављач преписке морао бити један од клирика из Охрида где је рукопис Синтагме све време чуван. Намеће се, наиме, закључак да су писма са титулом, у формули каква је уведена тек у складу са Прохоровом политиком, била дописана управо у његово време на последњим, празним страницама Синтагме. На ово тумачење упућује и брижљива археографска анализа Б. Јовановић Стипчевић.

У изложеном сплету историјских подударности враћа нам се у сећање давна примедба И. Јацимирског, упућена Богдану, да се морају пружити одређенији разлози за позније састављање ових писама. Да ли су, заиста, спорни текстови били само једна књижевна вежба, непосредно инспирисана текстом писара Димитрија, начињена без посебног циља?

Истражујући околности у којима је архиепископ Прохор истакао своје право на румунске земље, Т. Симедреа скренуо је пажњу да су у један препис Синтагме из Прохоровог доба била унесена два историјско-географска тумачења дакијских земаља – једно Димитрија Кантакузина, писца из друге половине XV века, и друго, хиландарског игу-

¹⁰⁹ Љ. Стојановић, *Записи IV*, 60, број 6310.

¹¹⁰ Исто, 71, број 6350.

¹¹¹ Исто, 69, број 6340.

мана Макарија,¹¹² састављено негде 1526–1529. године. Оба текста су имала задатак да ближе објасне одговарајуће место у Законику и била су важна за питање јурисдикције Охридске цркве. У Номоканон их је – посебно је вредно пажње – 1534/5. године уврстио Никанор, митрополит Новог Брда и блиски сарадник Прохоров, ставивши их у преглед суфрагана Архиепископије Прве Јустинијане.¹¹³

Вероватно је рукопис са оригиналном Никаноровом белешком или један његов препис убрзо доспео и у Охрид. У сваком случају, међу охридским клирицима била је жива идеја да Влашка и Молдавија одговарају некадашњој Дакији која је припадала дијецези Прве Јустинијане. То је одговарало претензијама Охридске цркве да прошири своју власт на румунске митрополије, па су у Синтагму, залагањем новобрдског архијереја, приврженог Прохору, били убачени састави који су говорили о *Дакијама*.

Тумачење хиландарског игумана Макарија могло је српској и охридској средини постати познато и преко живих веза са Светом Гором, које је неговао особито Прохор. Нема се, при томе, утисак да је Макаријев састав настао *ad hoc* као непосредна подршка настојању охридског архиепископа да својој власти подреди митрополије на северу: стари хиландарски игуман је добро познавао румунске земље, у њима је више пута боравио и приказ је највероватније настао из жеље да о њима обавести монахе Свете Горе. То потврђује и околност да се *Тлкованије*

¹¹² T. Simedrea, *Unde și când a luat ființa legenda despre atârnarea canonică a scaunelor mitropolitane din Țara Românească și din Moldova de Arhiepiscopia de Ohrida*, BOR (Biserica ortodoxă română) LXXXV 9–10 (1967) 977–1002; cf. M. Maxim, *Les relations*, 664–665.

Наведени састави Димитрија Кантакузина и игумана Макарија налазили су се на посебним листовима, исцепљеним из једног Номоканона Матије Властара из збирке Д. Вуксана. Ова занимљива географско-историјска објашњења под општим називом *О књизи Птоломеја, о Охридској епархији*, Д. Вуксан је уступио Ђ. Радојичићу који их је објавио после његове смрти – Ђ. Радојичић, *Два примера Руварчеве тачности*, Споменница Илариону Руварцу, Београд 1955, 9–11; исти, *О књизи Птоломеја. Два стара српска тлкованија*, Историски часопис VI (Београд 1956) 55–63, где у прилогу доноси и саставе Димитрија Кантакузина и игумана Макарија; уп. исти, *Књижевна збивања и стварања код Срба и средњем веку и у турско доба*, Нови Сад 1967, 284–291, где је последњи рад још једном објављен, али са прилогом наведених састава у преводу на савремени језик. Текстовете је, према Радојичићу, у поглављу *Пътеписни съчинения, 3. Географско описание от Димитар Кантакузин*, издао и Б. Ангелов, *Из старата българска, руска и сръбска литература II*, Софија 1967, 242–243.

¹¹³ Сам препис Синтагме у којем су *Тумачења* сачувана начинио је нешто касније презвитер Јован и при томе убаченим објашњењима неспретно пресекао излагање Е-састава 130. Јустинијанове новеле (у ствари, 131. новеле, главе 3).

Макаријево односи на шире подручје – опис северних земаља није се, наине, ограничио само на области које су тада могле бити црквено-политички актуелне, али је он и у том обиму унесен у *Синтагму*, јер је корисно сведочио у прилог Прохорове тезе. Тада је свакако и његов наслов, тачније, његов други део ...w Охрид'скои епархии био дописан.

Садржину Макаријевог исписа, иначе, означавају речи које следе: Сїе тьлкованїе игоумена хулан'дар'скааго т(а)ха Макарија, послѣд-нааго въ с(ве)щен'нвиноцѣх(ь), w земляхъ дакуискихъ и w междахъ ке.¹¹⁴

Први део Макаријевог састава од непосредног је значаја за питање којим се бавимо:

Прваа Дакїа. wt(ь) сѣверныхъ странъ межда до Малїе Роуsie и до Хацага досежоуцїи. wt(ь) запада же межда до Тисѣ рѣцѣ, иже съходитъ wt(ь) землк гл(агол)кме гер'ман'ские иже есть оугрская. wt(ь) полоуднѣ межда великаа и славнаа рѣка Двнаи, wt(ь) Тисѣ рѣцѣ икоже нисходитъ къ Чьрмномоу Мороу до Нистра. wt(ь) вѣсточные странѣ межда Нистрь, великаа рѣка, иже теченїе ее раздѣляетъ Татарѣ и Дакѣе, иже есть земля мѣл'довлахїискаа и оугровлахїискаа, иже и Планини наричют' се.¹¹⁵

Пуна вредност овог казивања и начин на који је оно придружено Синтагми откривају се тек поређењем са кратким *Тумачењем* Димитрија

Кантакузина, које такође вреди донети у изворном облику:¹¹⁶

Тьлкованїе Димитрїа Катакоузїна w земляхъ Дакѣахъ

Сїа Дакѣа въ землкмр'ныхъ книгахъ обрѣтаеть же се начинаюцїи идѣже съходитъ wt(ь) планинѣ, и томъ планинwмъ до Моришь, и Рьшавомъ до Доунава, и Доунавомъ до мора, и моремъ до Нистра. Сїа к(стѣ) прваа епархїа охридская, иже и Планини гл(агол)кмаа кс(тѣ).

Сїе писахъ азъ смѣренїи митрополитѣ новшврдскїи Никанорѣ, въ лѣт(о) з̄ м̄ г̄ ...

¹¹⁴ Ђ. Радојичић, *О књиже Птоломеја*, 62.

¹¹⁵ Исто.

¹¹⁶ О личности и делу писца в. Ђ. Трифуновић, *Димитрије Кантакузин*, Београд 1963, са обимном старијом литературом и преводом *Тумачења* на савремени језик (стр. 173–174).

По свему судећи, Никанор није написао само последњу реченицу него и претходну: **Сїа кс(тѣ) прѣва епарѣїа охридѣскаа, иже и Планини гл(агол)кмаа кс(тѣ)**. Она, наиме, никако није припадала кратком објашњењу Димитрија Кантакузина. Напомена да је Дакија *прва охридска епархија* није имала смисла у изводу из *земљемерних књига*, а њено млађе порекло потврђује и поређење завршних делова једног и другог *Тумачења*: иста опаска о Планинама налази се и у географском објашњењу хиландарског игумана Макарија, такође сачуваном у изводу митрополита Никанора – у приказу „Прве Дакије“ каже се да Дњестар својим током **раздѣлает Татарѣ и Дакѣе**, која је **земља молдовлахїискаа и оугровлахїискаа**, а на крају бележи **иже и Планини наричют се**.¹¹⁷

Суштина поруке коју носи додатак новобрдског митрополита постаје јасна када се Макаријево објашњење да је Дакија молдовлашка и угровлашка земља доведе у везу са напоменом иза Кантакузиновог *земљемерног* описа да је *Дакија прва епархија охридска*: Влашка и Молдавија, дакле, припадају Охридској дијецези.

Нема сумње да је и преписка између молдавског војводе Стефана и охридског архиепископа Доротеја сачињена с циљем да се *старијим* документима посведочи право које је Охридска архиепископија полагала на румунске митрополије и остварила 1544. године. Непосредну везу ових писама не само са Прохоровим настојањима него и са саставима других аутора који су у то време коришћени показују управо титуле приписане Доротеју, и то у обема предоченим варијантама. Молдавски суверен је, подсетимо се, писмо наводно упутио

† **Бл(а)женнѣишемъ архїеп(и)ск(о)пѣ прѣвїе Івстинїанїе и вѣсѣмъ Бѣлгарѣм(ъ) и Сръвкѣмъ и дакїискымъ землямъ владателю**¹¹⁸ док је у одговору потпис охридског архијереја гласио: † **Дорѣдеи м(и)л(о)стїю в(о)жїею архїеп(и)ск(о)пѣ прѣвїе Івстинїанїе вѣсѣмъ Бѣлгарѣм(ъ) и Сръвкѣм(ъ) и севѣрным(ъ) странамъ и прочим(ъ)**.¹¹⁹ Уз помен *Бугара и Срба*, који је, видели смо, био карактеристичан за Прохорове титуле, овде нису, као у другим приликама, истакнуте западне епархије. Уместо њих наведене су – звањима охридског поглавара до тада непознате – *дакијске земље и северне стране*, које су у овом случају подразумевале Влашку и Молдавију.

¹¹⁷ Ђ. Радојичић, *О књиге Птоломеја*, 62.

¹¹⁸ Исто.

¹¹⁹ Bogdan, *Documente false*, у прилогу.

Истоветни називи за њих налазили су се управо у Макаријевом *Тума-чењу*, временски врло блиском (састављеном вероватно 1526–1529) и ускоро додатом збирци канонских текстова Матије Властара (1534/5). До охридског клира у чијој је средини преписка састављена, овај кратки текст хиландарског игумана могао је стићи и непосредно из Свете Горе, али се он с његовом садржином највероватније упознао преко нове верзије Синтагме чији је један препис доспео до Охрида.

У текстовима Димитрија Кантакузина и игумана Макарија, које је митрополит Никанор унео у зборник црквених закона, М. Максим је с разлогом видео Прохорово припремање историјских аргумената који би могли да увере Диван у право Охридске архиепископије да румунске земље – у повољним околностима, у случају да их Отоманско царство покори или да допадну у вазални однос – придружи својој дијецези.¹²⁰ Из истих побуда, коришћењем елемената из земљописних дела настала је и *вежба* из епистографије на крају Синтагме коју је преписао дијак Дмитар. Писма су, међутим, састављена касније, у измењеним политичким приликама, када је о духовној надлежности над румунским војводствима одлучивала Порта.

Документи ове врсте били су за архиепископа Прохора вредни и пажљиво су припремани, с обзиром на то да је он у ранијим подухвати-ма имао и лоших искустава. Покушај амбициозног охридског поглавара да на сличан начин прошири границе своје дијецезе није био први; са истим цариградским патријархом Јеремијом, који га је иначе, изгледа, подржавао у сукобу са смедеревским митрополитом Павлом, Прохор је неколико година раније изгубио спор када је покушао да Охридској цркви подреди епископију у Сервији. Он се тада, приповеда хроничар XVI века Манојло Малакс,¹²¹ појавио пред Диваном са царским хрисовуљама (без сумње Василија II), које су показивале да је епископија некада била у саставу Охридске архиепископије и изразио спремност да за њу царској благајни плаћа 100 златника годишње. Патријарх Јеремија је, међутим, као и неколико година касније када је избио спор у вези са румунским митрополијама, располагао документима који су противречили Прохоровим наводима, па је затражено се прибави фетва. По мишљењу највиших тумача закона, права остваривана током последњих сто година морала су се уважавати. С обзиром на то да је спорна епархија више од триста година припадала Цариградској патријаршији, Прохоров покушај завршио се неуспехом. С друге стране, патријарх Јере-

¹²⁰ Исто.

¹²¹ М. Maxim, *Les relations*, 665.

мија је, иако су му била призната права, морао да прихвати обавезу да плаћа данак у износу од сто дуката, који је Царском дивану понудио охридски поглавар.

Објављујући фермане из 1544. године којима је Охридској архиепископији најпре била призната, а затим поништена надлежност над молдавским земљама, М. Максим је истакао изненађујућу сличност између ових збивања и ранијег Прохоровог покушаја да своју власт прошири на епископију Сервије.¹²² Читав поступак у тражењу права, износи које је требало уплаћивати царској благајни, начин доказивања, обрти у току спора и, на крају, исходи – били су подударни. Прохор је, дакле, након неуспелог покушаја да дијецези придружи области на југу, морао брижљиво припремити доказе који би поткрепили његове захтеве и уверили Царски диван у права Охридске цркве на епархије на северу.

Academician Gojko Subotić
Serbian Academy of Sciences and Arts, Belgrade

CORRESPONDENCE OF MOLDOVAN PRINCE STEPHEN THE GREAT
AND THE ARCHBISHOP OF OHRID DOROTEJ
Motivations and the time of origin

Summary

In the summer of 1844 the young Slavacist Viktor Ivanovic Grigorovic came from Odessa to Tsarigrad with an intention of gathering, in the Balkans parts of the Turkish Empire, the unknown material about the literary and spiritual heritage of Orthodox peoples. He returned from the trip the next year not only with precious notes but also with the saddle bags full of books from the monasteries and the churches that he visited. The manuscripts formed a significant collection that was deposited, under his name, in the Rumjancevs Museum in Moscow and very early provoked interest of philologists and historians of old literature. Among them were the sheets from the Slav translation of Matija Vlastar's (Matthew Blasteres) *Syntagma*, which was copied by the scribe Dमितar from Kratova in 1466, following the wish of Archbishop Dorotej from Ohrid. The manuscript contained the well known scribe's Epilogue with a note that the bishop of Ohrid had studied that book, because the Great Church did not have it in *the Serbian language*. In addition, the blank

¹²² Малакс је грешком навео да је у питању епископија Верије, а не Сервије. Према атинском епископу Мелетију и Комнину Ипсилантису Верија је у то време припадала Митрополији Солуна. Опширније, са одговарајућим изворима и литературом: D. Pantos, *Ο αρχιεπίσκοπος Ἀχρίδας Πρόχορος*, 107, σπμ. 41.

pages of the Syntagma contained the correspondence between the Duke Stephen the Great and the archbishop of Ohrid Dorotej on the need to ordain a new Metropolitan in Moldova in the place of the deceased one. However, at that time, due to the Sultan's warfaring against Skanderbeg, the future High Priest could not come to Ohrid, therefore, the duke asked the archbishop Dorotej to send a representative who would do that on his behalf. On the other hand, Dorotej himself expected to be transferred, according to the sultan's decision, with a certain number of clergymen and noblemen, to the city of Constantine, so he recommended that a metropolitan be seated in Moldova *by the constitution of saint fathers* who would be ordained by the High Priests there. The news very much corresponded with the data presented by the scribe Dmitar in his Epilogue, however much of that data was not true, so the interesting contents deeply divided the experts around the issue of authenticity.

In Grigorevic's description of the library of the Cathedral Church in Ohrid, that he found in the Church of Most Holy Mother of God of Perivlepta, Matthew Blasteres' Syntagma was cited the last, copied, according to him, in *15th century, at the time of archbishop Dorotej*. However, the manuscript from which the torn sheets could have originated is not known today. But given the scribe Dmitar's manner of writing of scribe Dmitar, a copier of high culture is well known, it is not excluded that the lost manuscript would be found. In the meantime, Mrs. Biljana Stipcevic, the adviser of the Archeographic Department of the National Library in Belgrade, confirmed that the water (filigree) sign that represented *three hills and crescent with the cross*, signs of Grigorovic's sheets, belong to the years in which the copy of the scribe Dmitar originated.

An internal text analysis may contribute to determining the time and motivations leading to making of the alleged correspondence between the Moldavan Duke and the head of the Ohrid church. In that correspondence the Moldavan ruler turned to *the archbishop of Justiniana Prima and all the Bulgarians and Serbs in Dachia countries*, and in the answer he signed as *Dorotej, by mercy of God archbishop of Justiniana Prima and to all the Bulgarians and Serbs and Northern Parts and others*. However, the authentic title of this Archbishop in Greek has been preserved: † Δωρόθεος ἐλέω Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος τῆς Πρώτης Ἰουστινιανῆς καὶ Πάσης Βουλγαρίας † which do not mention the northern areas. The dignity similar to that of Dorotej from the correspondence with the Moldavan ruler appeared the first time only when archbishop Prohor became its head (about 1525-1550) – he tried to expand the Diocese of Ohrid, changing, according to circumstances, the title traditionally associated to the throne of *the Justiniana Prima*.

The new data in the debate was introduced by Mihai Maksim, proving that at that time not only the Moldavan but the Vlachs Metropolitanate were actually subordinated to the Church of Ohrid. He found the imperial edicts sent to the rulers of Vlachia and Moldova relating to the dispute with archbishop Prohor. The first one, issued on 01 June 1544, confirmed the rights of the Church of Ohrid – these rights were, however, contested by the new documents as soon as on 22 September, after testimony of the patriarch himself Jeremiah before the Porta that the Romanian Metropolitanates were subordinated to the Ecumenical Patriarchate of Constanti-

nople. This suited the already failed attempt of archbishop Prohor to attach the episcopacy of Servia to his Diocese. Therefore, after his failed attempt to annex the areas in the South to the Diocese, he had to carefully prepare the proofs that would substantiate his demands and convince the Imperial Council (divan) of the rights of the Church of Ohrid to the eparchies in the North. In that sense, the titles of archbishop Prohor in different circumstances had the elements taken from the earlier titles of Serb church heads.

We do not know whether, after these preparations, noted on the sheets that Grigorovic took with him, archbishop Prohor still attempted to prove the right of the Church of Ohrid to Moldavan Metropolitanate or the later turn of events thwarted the realization of these ambitions. But, preserved even in this form, as a basis of the attempts of archbishop Prohor to enlarge its power at the religious-political plan, the alleged correspondence between the Roman Duke and the head of the Church of Ohrid testifies of an extraordinary skill with which archbishop Prohor ruled with its Diocese and his efforts to enlarge it with new eparchies.